

Gradaatiosta¹

MATTI PUNTTILA

Sanalle *gradaatio* annetaan suomalaisissa sivistyssanakirjoissa sellaisia merkityksiä kuin 'asteittainen lisääntyminen tai väheneminen' (Uusi sivistyssanakirja), 'asteittaisuus' ja 'porrastus' (Nyky-suomen sivistyssanakirja). *Gradaatio*-sana sopii mielestäni käytettäväksi myös vertailun tutkimuksessa tarkoittamaan tavallista komparaatiota laajempaa vertailua. Tällaista käyttöä sanalla on ollut eräissä muissakin kielissä, mm. saksassa ja virossa (Noreen 1923: 396—, Erelt 1977). Virolainen syntaksin tutkija Mati Erelt määrittelee gradaation »adjektiiveilla merkittyjen ominaisuuksien tai suhteiden intensiteettiasteen ilmaisemiseksi» (1977: 3).

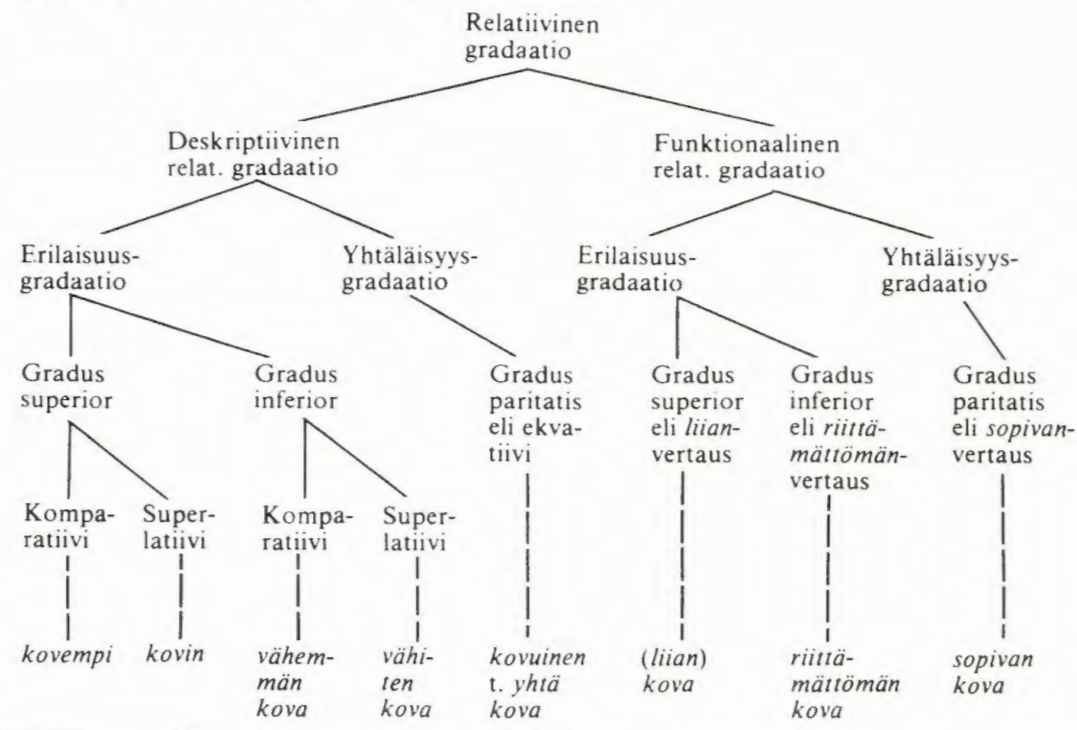
Adolf Noreenin jaottelua (1923: 397, 403—) seuraten voidaan gradaation alalajeista käyttää nimityksiä relatiivinen ja absoluuttinen gradaatio. *Absoluuttisessa gradaatiossa* arvioidaan verrattavan kohteen ominaisuuden intensiteettiastetta koko sen luokan laajuudessa, johon kohde kuuluu. Voidaan sanoa esim. *Kivi on kovanpuoleinen rakennustarvike*, jolla tarkoitetaan sitä, että kiven kovuus sijoittuu pehmeä—kova-akselilla kovan puoleiselle osalle — ei kuitenkaan kovin kauaksi keskimääräisnormista — ja että kivi on siis keskimääräistä jonkin verran kovempi rakennustarvike. Meillä tällaisia *kovanpuoleinen*, *kovanlainen*, *kovahko*-tyyppisiä adjektiiveja on totuttu nimittämään moderatiiviksi, mutta yhtä lailla voitaneen eräiden muiden kielten kielioppien tapaan puhua *absoluuttisista komparatiiveista* (ks. esim. Marouzeau 1961 s.v. *Les degrés de comparaison*). Ominaisuuden melko suurta määrää ilmaiseva absoluuttinen komparatiivi voidaan muodostaa myös perifrastisesti intensiteettiadverbin ja positiiviaseteisen adjektiivin avulla; esim. *Yö oli melko kylmä*. Tällaisen konstruktion intensiteettiadverbit voivat olla joko *intermediaareja*, kuten esim. *melko*, *aika*, *jokseenkin*, *verrattain*, tai *detraktiivieja*, esim. *hieman*, *hiukan*, *vähän*. Prefiksin käyttökin on mahdollinen, vaikka ei kovin tavallinen keino absoluuttisen komparatiivisuuden osoittamiseen; esim. *Hän soittaa keskivaikeaa ohjelmistoa; Kotkalaiset tekivät muutamia puolinopeita hyökkäyksiä*. —

¹ Esitetty hieman suppeammin väitöksenalkajaisesityksenä Helsingin yliopistossa 19. kesäkuuta 1985.

Absoluuttinen superlatiivi puolestaan ilmaisee ominaisuuden hyvin suurta määrää. Se voidaan osoittaa *mitä*-sanalla ja johtimellisen superlatiivin (tai *paras*-superlatiivin) avulla, esim. *Maisema oli mitä kaunein*, mutta huomattavasti useammin sekin ilmaistaan positiivasteisen adjektiivin ja voimakkaan intensiteetti-adverbin, *augmentatiivin*, avulla: *Maisema oli erittäin kaunis*, *Tyttö oli kovin komea*. Absoluuttinen superlatiivisuus voidaan osoittaa myös käyttämällä vahventavaa prefiksiä, esim. *patalaiska*, *ilmiselvä*, *huippujännittävä*, *supertehokas*, tai turvautumalla reduplikaatioon, esim. *hienon hieno*, *uuden uutukainen*, *hyvin hyvin vihainen*, *töpötäysi*, *niin uudenaikaista niin uudenaikaista*. Joskus ominaisuuden hyvin suuri määrä saadaan esiin leksikaalisesti. Esimerkiksi sopii vaikkapa miesten vaatteiden kokojärjestelmä: *hoikka — solakka — normaali — tanakka — tukeva — vatsakas*, jossa *hoikka* ja sen vastakohta *vatsakas* ilmaisevat absoluuttista superlatiivisuutta.¹ Puheessa voidaan käyttää supra-segmentaalisiakin keinoja, kuten voimakasta lausepainoa, esim. *Se oli "kamala paikka*, tai venytystä, esim. *Paaljonhan silloin oli syöpäläisiä*. Vrt. Noreen 1923: 403 —, Erelt 1977: 44.

Relatiivinen gradaatio eli *komparaatio* on siis gradaation toinen alaryhmä. Siinä on aina kysymys verrattavien relaatiosta, suhteesta. Relatiivisen gradaation alakategorioita taas ovat deskriptiivinen ja funktionaalinen relatiivinen gradaatio. Ks. kaaviota 1.

KAAVIO 1. Relatiivinen gradaatio.

¹ Vastaavasti *solakka* sekä *tanakka* ja *tukeva* ilmaisevat samassa kokojärjestelmässä leksikaalisesti absoluuttista komparatiivisuutta.

Jos merkitään a:lla sitä, mitä verrataan, ja b:llä sitä, mihin verrataan, on a:n ja b:n relaatioissa olemassa periaatteessa kolme mahdollisuutta, kuten ilmenee kaaviosta 2.

KAAVIO 2. Erilaisuus- ja yhtäläisyysgradaatio.

a > b (gradus superior)	} erilaisuusgradaatio (gradus differentiae)
a < b (gradus inferior)	
a = b (gradus paritatis)	

Hiukan yksinkertaistamalla päästäisiin jopa kahteen mahdollisuuteen: $a \neq b$ (erilaisuusgradaatio) ja $a = b$ (yhtäläisyysgradaatio). Suomalais-ugrialaisten kielten gradaatiota paljon tutkinut Alo Raun (1960: 149) käyttää verrattavista nimityksiä komparantti ja komparaattori. *Komparantti* on se, mitä verrataan (kaavion vertailulausekkeissa sitä on merkitty a:lla), ja *komparaattori* se, mihin verrataan (vertailulausekkeissa b). Niin komparantteja kuin komparaattoreitaikin voi olla useita. Edelliset muodostavat yhdessä *komparantiston*, jälkimmäiset vastaavasti *komparaattoriston*. Kaavion 2 kahdessa ensimmäisessä vertailulausekkeessa on kyse erilaisuuden vertaamisesta eli *erilaisuusgradaatiosta* (gradus differentiae), viimeisessä taas yhtäläisyyden vertaamisesta eli *yhtäläisyysgradaatiosta* (gradus paritatis). Erilaisuusgradaatio ja yhtäläisyysgradaatio ovat edellä mainitsemani deskriptiivisen relatiivisen gradaation alaryhmiä. Tavallisinta vertailun muotoa edustaa epäilemättä erilaisuusgradaation ensimmäinen lauseke, $a > b$, jossa siis a:lla on verrattavaa ominaisuutta enemmän kuin b:llä; esim. a on *suurempi*, *kauniimpi* tai vaikkapa *ruskeampi* kuin b. Tällaisesta vertailusuhteesta käytetään nimitystä *gradus superior*. *Gradus inferiorissa* (jota kuvaa keskimäinen vertailulauseke) taas a:lla on verrattavaa ominaisuutta vähemmän kuin b:llä; esim. a on *vähemmän suuri*, *vähemmän kaunis* tai *vähemmän ruskea* kuin b. *Gradus paritatis* puolestaan tarkoittaa vertailulauseketta, jossa komparantilla a on verrattavaa ominaisuutta yhtä paljon kuin komparaattorilla b; esim. a on b:n *suuruinen*, a on *yhtä kaunis* kuin b tai a on *niin ruskea* kuin b. (Noreen 1923: 397—, Raun 1960: 149—150, Jespersen 1968: 246.)

Erilaisuusgradaation alaryhmät gradus superior ja gradus inferior jakautuvat kumpikin kahdeksi alakategoriaksi: *komparatiiviksi* ja *superlatiiviksi*; esim. (gradus superior:) a on *viehättävämpi* kuin b; a on ryhmässään *viehättävin* ja (gradus inferior:) a on *vähemmän viehättävä* kuin b; a on ryhmässään *vähiten viehättävä*. Komparatiivin ja superlatiivin eroista antaa viitteitä seuraavien esimerkkien epäkieliopillisuus. Ei voi sanoa esim. **Näistä kahdesta tämä on vanhin*, koska superlatiivilauseessa täytyy olla vähintään kolme verrattavaa. Ei liioin voi sanoa: **Käkriäinen on naapurikylänsä laiskin mies* tai **Minä olen*

teistä pisin, koska superlatiivi-ilmauksessa komparantin tulee vertailuhetkellä sisältyä komparaattoristoon. Samasta syystä on myös lausetta *Eero on nuorempi kuin muut veljekset* pidettävä komparatiivisena, vaikka se ei merkitykseltään varsinaisesti eroakaan lauseesta *Eero on nuorin veljeksistä*. Jälkimmäisessä vertailulauseessa komparantti *Eero* sisältyy komparaattoristoon *veljekset*, mutta edellisen lauseen komparaattoristoon *muut veljekset* samainen komparantti ei kuulu. Komparatiivi- ja superlatiivi-ilmausten tarkastelukulmat ovat siis erilaiset. Näiden kahden vertailuasteen peruserot näkyvät myös kaavioista 3 ja 4, joissa komparantti on merkitty a:lla, komparaattorit b:llä ja komparaattoristo on rengastettu:

KAAVIO 3. Gradus superiorin
komparatiivi

$$a > (b_1 (b_2 \dots b_n))$$

KAAVIO 4. Gradus superiorin
superlatiivi

$$a > (b_1, b_2 (b_3 \dots b_n))$$

Kaaviot kuvaavat siis gradus superiorin komparatiivia ja superlatiivia. Gradus inferiorissa kulman kärki suuntautuisi vasemmalle. Kuten edellä mainitsin, komparantteja voi vertailuesimerkissä olla useitakin; esim. *Juhani ja Tuomas ovat vahvimmat veljekset*. Esimerkissä *Juhani on veljeksistä vahvimpia* komparantti *Juhani* kuuluu epämääräiseen komparantistoon, jonka jäsenille on ominaista se, että niillä kaikilla on verrattavaa ominaisuutta enemmän kuin yhdelläkään tähän komparantistoon kuulumattomalla komparaattoriston jäsenellä, ts. esimerkissä mainittu *Juhani* kuuluu tarkemmin määrittelemättömään *Jukolan veljesten osajoukkoon*, jonka jäsenistä jokainen on vahvempi kuin yksikään tähän osajoukkoon kuulumaton veljes.

Yhtäläisyysgradaation gradus paritatis -alaryhmää vastaavasta vertailuasteesta käytetään kielitieteessä nimitystä *ekvatiivi*. Se on meillä yllättävän vähän tunnettu vertailuaste — siitäkin huolimatta, että suomen kielessä on ryhmä mittaa yms. osoittavia adjektiiveja, joilla on erityinen ekvatiivin johdin *-Uinen*; esim. a on b:n *korkeinen, levyinen, syvyinen, tummuinen, tilavuinen*. Lisäksi on olemassa joukko ekvatiivisuutta ilmaisevia adjektiiveja, jotka on johdettu substantiivikannasta; esim. *ikäinen, kokoinen, makuinen, mallinen, näköinen, tuntuinen, värinen*. (Penttilä 1963: 335, Hakulinen 1979: 186—187, Wiik 1981: 12—17.) Enimpien adjektiivien ekvateetti joudutaan kuitenkin osoittamaan kiertoilmaukseen, perifraasiin, turvautuen: a on *yhtä hyvä* kuin b; a on *niin ystävällinen* kuin b:kin. Monista tavallisimmista perifrastisista ekvatiivirakenteista on muodostunut yhdyssanoja, joiden perusosana on ekvatiivikonstruktion adjektiivi ja määriteosana konstruktion nominatiivi- tai genetiivimuotoinen komparaattori; esim. *tulikuuma* (vrt. *kuuma kuin tuli*), *pikimusta*, *salaman nopea*, *vuoreнварma*. Se, että näissä ilmauksissa on melko runsaasti absoluutti-

sen superlatiivisuuden sävyä, johtuu nähdäkseni siitä, että rakenteen komparaattoriossa assosioidaan yleensä intensiteettiasteeseen, joka on sangen lähellä verrattavana olevan ominaisuuden ääripoolia.

Relatiivisen gradaation kaaviosta (eli kaaviosta 1) on käsittelemättä vielä *funktionaalinen relatiivinen gradaatio*. Siinä intensiteettiasteen relatiivisuus on sidoksissa funktionaaliseen normiin, jonka suhteen verrattavia arvioidaan. Funktionaalinen relatiivinen gradaatio on paralleelinen edellä käsitellylle; deskriptiiviselle relatiiviselle gradaatiolle sikäli, että sekin jakautuu erilaisuus- ja yhtäläisyysgradaatioksi ja nämä puolestaan gradus superioriksi, gradus inferioriksi ja gradus paritattiseksi. Jos otetaan verrattavaksi ominaisuudeksi älykyys ja funktionaaliseksi normiksi jonkin työn asettamat vaatimukset, voidaan gradus superioria eli *liian*-vertausta havainnollistaa esimerkiksi *Poika on liian (turhan, tarpeettoman, kohtuuttoman jne.) älykäs* (t. *Poika on yliälykäs*) tähän työhön, gradus inferioria eli *riittämättömän*-vertausta vastaavasti esimerkiksi *Poika on riittämättömän älykäs tähän työhön* ja gradus paritattista eli *sopivan*-vertausta esimerkiksi *Poika on sopivan (ihanteellisen, tarpeeksi, kyllin, riittävän jne.) älykäs tähän työhön*. Vrt. Donaldson — Wales 1970: 254—255, Erelt 1977: 40—43.

Jos tarkastellaan superlatiivi-ilmauksia koko gradaation kentän osana, on myönnettävä, että kyseessä on suhteellisen pieni osa. Osan merkitystä nostaa kuitenkin superlatiivi-ilmausten tärkeä asema perinnäisessä komparaatioissa. Superlatiivisuuden ilmaisukeinojen tutkimisen kiinnostavuutta taas lisää poikkeuksellisen runsas variaatio, joka vallitsee pienelläkin maantieteellisellä alueella, jopa yhdessä idiolektissa.

L Ä H T E E T

ERELT, MATI 1977: Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Preprint KKI-8. Tallinn.

HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4. p. Helsinki—Keuruu.

JESPERSEN, OTTO 1968: The philosophy of grammar. London & Woking.

MAROUZEAU, J. 1961: Lexique de la terminologie linguistique. 3. p. Paris.

NOREEN, ADOLF 1923: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Halle (Saale).

Nykysuomen sivistyssanakirja: vierasperäiset sanat. 5. p. Porvoo 1979.

PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. 2. p. Porvoo.

PUNTTILA, MATTI 1985: Nominien superlatiivisuuden ilmaiseminen. Vertailun typologiaa ja Kymenlaakson murteiden tarkastelua. SKST 421. Helsinki.

RAUN, ALO 1960: The equivalents of English »than» in Finno-Ugric. — American Studies in Uralic Linguistics: Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 107. The Hague.

Uusi sivistyssanakirja. Uusittu laitos. Toim. Annukka Aikio ja Rauni Vornanen. Helsinki 1981.

WIHK, KALEVI 1981: Suomen ekvatiivadjektiveista omistusliiteadjektivaaleihin. — Kieletieteellisiä lastuja 1. Turku.

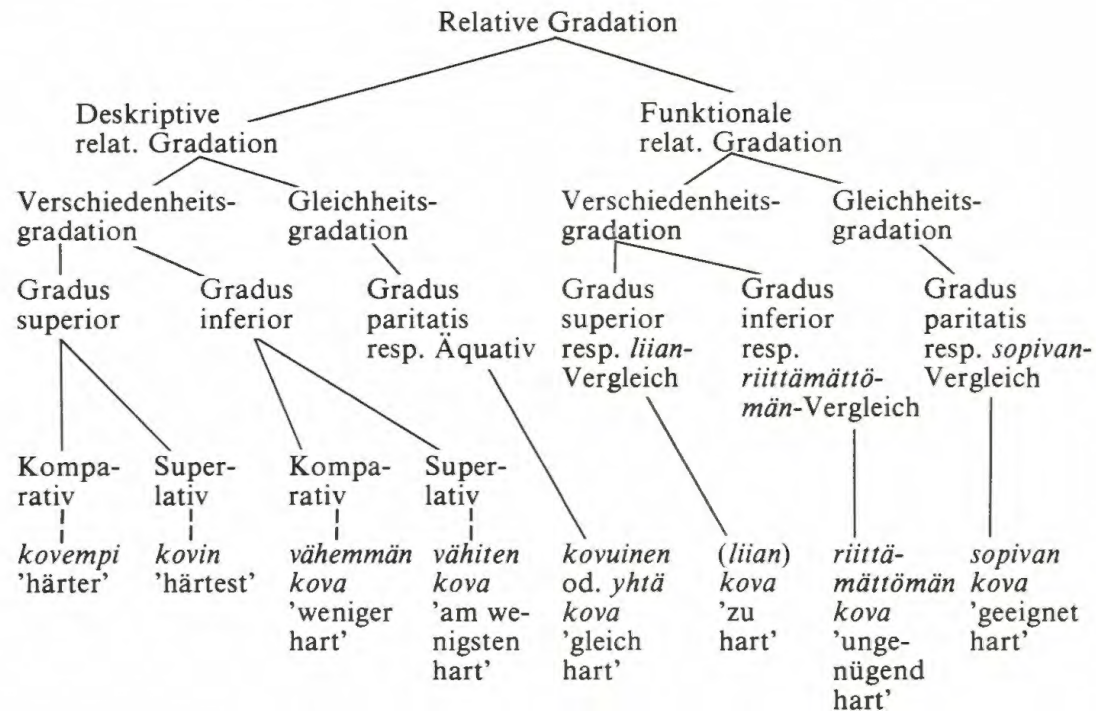
Zur Gradation im Finnischen

MATTI PUNTTILA

Der Artikel beruht auf der Eingangsvorlesung zur öffentlichen Verteidigung der Dissertation des Autors; behandelt wird der Ausdruck des Intensitätsgrades der durch Adjektive ausgedrückten Eigenschaften oder Beziehungen, d. h. die Gradation oder Komparation. Mit dem gleichen Thema haben sich früher u. a. Adolf Noreen (1923), Alo Raun (1960) und Mati Erelt (1977) befaßt. Die absolute und die relative Gradation gelten als Untergruppen der Gradation. Bei der absoluten Gradation wird der Intensitätsgrad der Eigenschaft des Komparanten im Umfang jener Klasse eingestuft, zu der der Komparant gehört; z. B. *kivi on kovanpuoleinen*

(od. *kovanlainen, kovahko, puolikova, melko kova*) *rakennustarvike* 'Stein ist ein recht od. ziemlich hartes Baumaterial'; *teräs on mitä kovin* (od. *kovaa kovempi, huippukova, erittäin kova*) *rakennustarvike* 'Stahl ist das härteste (härter als hart, superhart, äußerst hart) Baumaterial'. Das erste Beispiel vertritt den absoluten Komparativ, das zweite den absoluten Superlativ. In der Rede kann die absolute Superlativität auch durch suprasegmentale Mittel zum Ausdruck gebracht werden, wie durch eine starke Satzbetonung oder Dehnung.

Bei der relativen Gradation geht es um das Verhältnis der Komparanten zueinander, um Relation. Die Einteilung der relativen Gradation in Untergruppen dürfte am besten aus dem folgenden Diagramm hervorgehen:

Die Aufteilung der deskriptiven relativen Gradation in Verschiedenheits- und Gleichheitsgradation beruht darauf, daß für die Relation zwischen Komparant (a) — dem, was verglichen wird — und Komparator (b) — dem, womit verglichen wird — folgende Möglichkeiten bestehen: $a \neq b$ (Verschiedenheitsgradation bzw. Gradus differentiae) und $a = b$ (Gleichheitsgradation bzw. Gradus paritatis). Bei der Verschiedenheitsgradation

gibt es ebenfalls zwei Möglichkeiten: $a > b$ (Gradus superior) und $a < b$ (Gradus inferior). Beispiel: *tämä on kovempi kuin kivi* 'dies ist härter als Stein' (Gradus superior); *tämä on vähemmän kova kuin kivi* 'dies ist weniger hart als Stein' (Gradus inferior); *tämä on kiven kovuinen od. tämä on yhtä kova kuin kivi od. tämä on kivenkova* 'dies ist steinhart od. dies ist ebenso hart wie Stein' (Gradus paritatis resp. Äquativ).

Die Subkategorie Gradus superior teilt sich ebenfalls noch in zwei Untergruppen: den Komparativ und den Superlativ, z. B. *tämä on kovempi kuin kivi* 'dies ist härter als Stein' (Komparativ); *tämä on ryhmässään kovin* 'dies ist in seiner Gruppe am härtesten' (Superlativ). Desgleichen teilt sich der Gradus inferior auf: *tämä on vähemmän kova kuin kivi* 'dies ist weniger hart als Stein' (Komparativ); *tämä on ryhmässään vähiten kova* 'dies ist in seiner Gruppe am wenigsten hart' (Superlativ).

Zu den grundlegenden Unterschieden zwischen Komparativ und Superlativ gehört, daß der Superlativ nicht von zwei Komparanten verwendet werden kann. Man kann also nicht sagen: **tämä on näistä kahdesta kovin* 'dies ist von diesen beiden das härteste od. am härtesten'. Das zweite Kriterium eines superlativischen Ausdrucks besteht darin, daß der Komparant (resp. die Komparanten) im Augenblick des Vergleichs eine durch die Komparatoren gebildete Gesamtheit beinhalten muß. Man kann nicht sagen: **tämä on noista kovin* 'dies ist von denen das härteste od. am härtesten'. Aus demselben Grund ist der Satz *tämä on kovempi kuin kaikki muut* 'dies ist härter als alle anderen' als Komparativbeispiel anzusehen, auch wenn es sich semantisch eigentlich nicht von dem Satz unterscheidet *tämä on kaikista kovin* 'dies ist von allen am härtesten'. Die grundlegenden Unterschiede zwischen Komparativ und Superlativ gehen auch aus den folgenden Schemata hervor, wo der Komparant durch a bezeichnet ist, die Komparatoren durch b gekennzeichnet sind und die durch die Komparatoren gebildete Gesamtheit eingekreist ist:

Komparativ des Gradus superior

$$a > \textcircled{b_1(b_2 \dots b_n)}$$

Superlativ des Gradus superior

$$a > b_1, b_2 \textcircled{(b_3 \dots b_n)}$$

Beim Gradus inferior würde die Spitze des Winkels nach links zeigen. In einem Vergleichssatz kann es natürlich auch mehrere Komparanten geben: z. B. *Juhani ja Tuomas ovat kylän vahvimmat miehet* 'Johannes und Thomas sind die stärksten Männer im Dorf'. Im Beispiel *Juhani on kylän vahvimpia miehiä* 'Johannes gehört zu den stärksten Männern im Dorfe' gehört der Komparant *Juhani* zu einer unbestimmten von Komparanten gebildeten Gesamtheit, für deren Glieder charakteristisch ist, daß sie alle mehr von der verglichenen Eigenschaft haben als irgendein anderes Mitglied der verglichenen Gruppe.

Bei der funktionalen relativen Gradation ist die Relativität des Intensitätsgrades gebunden an die funktionale Norm, mit der die Komparanten in Beziehung gesetzt werden. Die funktionale relative Gradation bildet insofern eine Parallele zur deskriptiven relativen Gradation, als auch sie sich in Verschiedenheits- und Gleichheitsgradation aufgliedert, die sich wiederum aufteilen in Gradus superior, Gradus inferior und Gradus paritatis. Soll die Eigenschaft Intelligenz verglichen werden, wobei die durch eine Arbeit gestellten Anforderungen die funktionale Norm bilden, läßt sich der Gradus superior resp. der Vergleich mit *liian* 'zu sehr' veranschaulichen durch das Beispiel *poika on liian älykäs* (od. *ylilykäs*) *tähän työhön* 'der Junge ist für diese Arbeit zu intelligent (od. überintelligent)'. Für den Gradus inferior resp. den Vergleich mit *riittämättömän* 'unzureichend' ergibt sich entsprechend der Beleg *poika on riittämättömän älykäs tähän työhön* 'der Junge ist nicht genügend intelligent für diese Arbeit' und für den Gradus paritatis resp. den Vergleich mit *sopivan* 'passend' *poika on sopivan älykäs tähän työhön* 'der Junge ist ausreichend intelligent für diese Arbeit'.